

Kohut Tamás

„Erkölcsi téren ma már a szállókon rend van”*

Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain

A huszadik század második felében a szocialista ideológia megvalósításának gyakorlata jelentős társadalmi makrofolyamatokat indított el Magyarországon. A foglalkozásszerkezetben bekövetkezett változások közül kiemelkedik az iparban foglalkoztatottak arányának számottevő megugrása, amely mindenekelőtt az agrárnépesség jelentős csökkenésével járt együtt. A munkához kapcsolódó mindennapi tapasztalatok megváltozását emellett különösen nagymértékben meghatározta a nők munkába állása, illetve a városi népesség arányának növekedése. Az erőszakos társadalomátalakító politika következtében jelent meg a korszak „újmunkásságának” egyik csoportja, a munkásszállási népesség is, amely a felemás modernizáció negatív kísérőjelenségei közül többre is példaként szolgálhat.

Az ötvenes évek extenzív iparosítási politikája, a mezőgazdaság átszervezésére irányuló törekvések több hulláma, illetve a nehézipari ágazatoknak a szocialista korszakban mindvégig jellemző kiemelt szerepe a városi munkásság létszámának jelentős növekedéséhez vezetett. Az újmunkásság jelentős csoportjai azonban életkörülményeikben, szakképzettségükben és társadalmi beágyazottságuk tekintetében is hátrányos pozíciókat foglaltak el a társadalmi egyenlőtlenségrendszerek mentén, annak ellenére, hogy a propaganda szintjén ők is az uralkodó osztályba tartoztak. A munkásszállási népesség az újmunkásságon belül is az egyik leginkább kiszolgáltatott csoportnak számított, melynek létszáma a korszakban mindvégig százezres nagyságrendű volt, a hatvanas években pedig a 200 ezer főt is meghaladta.¹

Az iparosítás érdekeinek alárendelt területfejlesztés következtében elsősorban az ország már korábban is iparosodott és városias területeire irányultak az ipari beruházások,² melynek következtében a mezőgazdaságból kilépő dolgozók jelentős része belső migrációra, vagy ingázásra kényszerült. Az ingázók társadalmán belül a legrosszabb helyzetben a távolsági ingázók voltak, akik nem tudták naponta megtenni a lakó- és munkahely közötti utat, és ezért csak hetente, vagy még ritkábban tudtak hazajárni. Az ideiglenes szállásra kényszerülők egy része albérlő vagy ágybérlő lett, a legtöbben azonban a szocialista állam által fenntartott

* Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL) II. 16. 1952. 27.

¹ Bóhm–Pál 1985: 94.

² Germuska 2004.

munkásszállásokra költöztek be.³ A hivatalos álláspont szerint a munkások „második otthonai”⁴ csak átmenetileg voltak hivatottak áthidalni a városokba érkezők tömegének szállásgondjait, ám a munkásszállás intézménye egészen a rendszerváltozásig fennmaradt, ami egyben azt is jelenthette, hogy egyesek akár évtizedeket is leélhettek munkásszálláson.

A munkásszállások építése már a korszak elején megkezdődött, azonban az ötvenes évek folyamán végig jellemzőek maradtak a barakkszállások, illetve az eredetileg más rendeltetésű helyiségek – kocsmák, üzlethelyiségek, vendéglők, pajták – munkásszállásként való berendezése. Ezek a szállások gyakran alapvető funkciókat sem láttak el, esetenként előfordult, hogy sem tisztálkodási lehetőségek, sem folyóvíz, sem fűtés nem állt rendelkezésre. Jellemző, a korszak egészén átívelő nagy problémát jelentett a zsúfoltság is. A hálólhelyiségekben akár harmincnál is többen aludtak, egyesek ágyaikat is kénytelenek voltak megosztani más lakókkal.⁵

A munkásszállások felügyelete a szakszervezetek alá tartozott, amelyek valódi érdekképviselőket nem láttak el, ellenben aktívan közreműködtek a szocialista állam céljainak megvalósításában. Az ötvenes években különféle szociális normatervezetek láttak napvilágot, amelyek a munkásszállásokon lakók életkörülményeit voltak hivatottak javítani. A gyakori szakszervezeti ellenőrzésektől függetlenül a munkásszállások fenntartói, a szocialista vállalatok általában figyelmen kívül hagyták az előírásokat. A hatvanas évek elejére egységesültek a szociális normák, és ezeknek megfelelően, a korábbi viszonyokhoz képest lényegesen komfortosabb szállók sora épült. Az újonnan épített munkásszállások azonban nem számítottak általánosnak. A KSH 1961-es felméréséből kiderül, hogy a munkásszállási „férőhelyek 33%-a volt olyan ideiglenes vagy állandó jellegű épületben [...], amelyet ideiglenes rendeltetéssel rendeztek be szállás céljára. Szükségeltesítményben [...] volt a férőhelyek 41%-a.”⁶

A továbbiakban a munkásszállási népesség mindennapjait mutatom be különböző szempontok szerint. A munkásszállások olyan intézmények voltak, amelyekben az egyének ellenőrzésére irányuló politikák erőteljesen megjelentek. A szállásokon élők mindennapjaiban nem volt lehetőség az otthon magánszférájába visszavonulni, ráadásul ez gyakran azt is jelentette, hogy a lakó- és munkahely sem különült el. A munkásszállásokban az élet minden területére vonatkoztak szabályok, ezért mindenképpen felvetődik a kérdés, hogy a szabályozás mennyire volt hatékony. A munkásszállásokat felügyelő szervek sokszor nem a közösségi életből eredő kihívásokat igyekeztek megoldani, hanem a szocialista ideológiát próbálták a gyakorlatba átültetni. Feltevésem szerint ezért

³ Böhm Antal és Pál László az 1970-es népszámlálásra hivatkozva 1970-ben 320 000-re teszik a távolsági ingázók számát, akik becslésük szerint fele-fele arányban voltak munkásszállási lakók, illetve ágy- és albérlők. (Böhm–Pál 1985: 94.)

⁴ *Köbányai Szállóújság* 1973. 4. 8.

⁵ „Van olyan lakó a szálláson, aki szabályosan be van utalva, de nincs ágya és hol az egyik, hol a másik lakóval alszik együtt.” SZKL II. 16. 1953. 16.

⁶ *Munkásszállások* 1961: 7.

a munkásszállások mindennapjai a szocialista rendszer társadalomátalakító kísérleteinek határait is érzékeltetik. A munkásszállási népesség mindennapjainak vizsgálata reményeim szerint annak a jobb megértésében is segíthet, hogy a korszak egyes meghatározó makrofolyamatai, a belső migráció és az ingázás mennyiben tekinthetőek a bennük résztvevők számára kényszerhelyzeteknek.

A FORRÁSOK

A releváns szakirodalom szűkössége miatt a munkásszállások lakóinak mindennapjai elsősorban korabeli iratok és nyomtatott források alapján kutatható. Az egyik legfontosabb forráscsoport a Szakszervetek Központi Levéltárának iratai között található, mivel a munkásszállásokat a szakszervezeti szervek működtették. A szakszervezetek iratanyagában nagy mennyiségben találhatóak szakszervezeti ellenőrzésekről szóló beszámolók, amelyekben a munkásszállásokról is jelentettek. A beszámolókat gyakran abban a formában készítették el a szakszervezeti szervek, amelyben először a „példamutató” körülményeket biztosító munkásszállásokat jellemezték, majd a visszatérően alkalmazott fordulat után – „[a]z eredmények mellett azonban megállapítható, hogy súlyos mulasztások és hiányosságok vannak”⁷ – a legrosszabb helyzetben lévő szállásokról írtak. További torzításokhoz vezethet, hogy a szakszervezeti beszámolók a szocialista ideológia és a szociális normák szempontjából ítélték meg a munkásszállások lakóit, illetve az életkörülményeket. A szakszervezeti ellenőrök igazodása az ideológiához azt eredményezte, hogy a hivatalos értékrend által elítélendőnek, deviánsnak tartott viselkedések kerültek be a jelentésekbe, egyoldalú képet rajzolva a szállások lakóiról. A felügyelő szervek nézőpontjából következik az is, hogy az írott források többnyire a munkásszállásokat felügyelő szervek és a lakók közötti konfliktusokat jelenítik meg. Nehéz megbecsülni, hogy a hivatalos szervek által deviánsnak tartott viselkedésformák a szállásokon lakók mekkora hányadát jellemezték. Bár egyes magatartásformák igen elterjedtek lehettek – mindenekelőtt a rendszeres alkoholfogyasztás⁸ – a források jellegéből következően a mindennapokat kétségtelenül átszövő konfliktusok szerepe felnagyítódik.

A másik értékes forrástípust a munkásszállásokon kiadott lapok jelentik, amelyek a szállólakók mindennapjainak jobb megismerését teszik lehetővé. A munkásszállások helyi (korlátozott) nyilvánosságának fórumai sűrűn beszámoltak a szállások hétköznapjainak eseményeiről, azonban elsősorban a házirendeket,

⁷ SZKL II. 16. 1953. 16.

⁸ Láng Katalin és Nyilas György tanulmányukban az állandó munkásszállásokon élőknek azt a csoportját vizsgálták, amelynek a tagjai csak a nagyobb családi ünnepekre utaztak haza, illetve akiknek a munkásszállásokon volt az állandó lakhelyük; a felmérés szerint közülük majdnem minden második számított rendszeres alkoholfogyasztónak. A megállapítás nem általánosítható kritikátlanul, mert a vizsgált csoport a munkásszálláson élőknek csak az ötödét tette ki. (Láng-Nyilas 1987: 65.)

illetve a hivatalosan elfogadott viselkedési mintákat megszegő lakók ügyeivel foglalkoztak. A cikkeket olvasva – szakszervezeti jelentésekhez hasonlóan – a fegyelmi ügyek szereplőit ismerhetjük meg, amelynek az a következménye, hogy a munkásszállásokat felügyelő szervek és a lakók közötti feszültségek válnak hangsúlyosabbá. A fegyelmi ügyek után a leggyakrabban a szállólakók közötti konfliktusokat tárgyalták – ugyancsak az ellentéteket hangsúlyozva. A munkásszállási lapok ráadásul csak a viszonylag jó ellátottságú, modernnek számító, ötvenes évek után épített szállókon jelentek meg, ezért a cikkekből kirajzolódó kép nem általánosítható fenntartások nélkül.

FEGYELMI ÜGYEK

A szakszervezeti szervek kiemelten foglalkoztak a szállások házirendjei ellen vétők ügyeivel. A házirendeket nem szabályozták központilag, azonban azok a legfontosabb pontokban többé-kevésbé megegyeztek. Többek között minden munkásszálláson igyekeztek kötelezni a lakókat környezetük tisztántartására, amelyet tiltották a nemi kapcsolatot, a szeszesitalfogyasztást, és mások pihenésének megzavarását. A szállórend megsértőit a fegyelmi bizottságok gyakran kizárták a szállásról. A legszigorúbb büntetés a vállalat vagy az ágazat, esetleg a település (Budapest) összes munkásszállásáról való kizárást jelentette. Sokkal enyhébb szankciónak számított, ha valakit a munkásszállási lapok nyilvánosan figyelmeztettek. Általában az érintettek nevét is közölték, vagy a szobaszámot adták meg. „A rend, tisztaság érdekében” cím alatt az *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* komolyan alig vehető stílusban róttá fel, hogy az „A. épületben a 21. szobában a függönnyt leszaggatták, vajon otthon is ezt teszik. Ugyancsak ebben a lakóépületben a 117 és 118 szoba lakói jobban vigyázzanak, a jó ízű lekvárt ne az ablakra, asztalra kenjék.”⁹ A munkásszállási lapok szerzői a „kiszerveztést” nem kizárólag az elítélendő cselekvésekre alkalmazták, előfordult, hogy ellentét-párban mutatták be az olvasóknak a követendő, illetve a helytelen magatartást: „Megdicsérjük R. szaktársnőt, [...] a 422. szoba bizalmiját[...]. Rendszeretével, fegyelmezettségével sikerült kivínnia, hogy lakószobájuk rendes, tiszta. Sajnos, nem mondhatjuk el ugyanezt a 288-as szoba lakóiról, akik összeférhetetlenek, sokat veszekednek, vitatkoznak és szobájuk rendbentartása sok fáradságot okoz a II. emeleti takarítóknak.”¹⁰

A vizsgált korszak egészéről viszonylag egyenletesen állnak fenn olyan források, amelyek a rendszeres és gyakran mértéktelen alkoholfogyasztásról tudósítanak. A hetvenes évek elején a *Szállóújság* – a Pillangó és Szobránc utcai munkásszállások központi szállásbizottságának újságja – arról tudósított, hogy „romlott a morális állapot, egyre nehezebb a rendezvényeket kulturált körülmények között

⁹ *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1962. 10. 3.

¹⁰ *Szegedi Úti Női Szálloda Hírei* 1969. 1. 5.

megtartani. Egyre több gondot okoz az ittasság a gondnokság dolgozóinak, és a fegyelmi bizottságnak.”¹¹ Ráadásul romlottak az alkoholfogyasztás elleni harc feltételei, mert ugyan a házirendek szerint továbbra is tilos volt szeszesitalt bevenni a szállásokra, „de egyes szállásokon nemcsak »egyes lakók«, hanem a Szolgáltató Vállalat büféje is beviszi a szeszesitalt. Nem is akármilyen mennyiségben.” A Sztálin Vasműnél dolgozókról azt jelentette a szakszervezeti ellenőrzés, hogy „Az ivás korlátozása [...] csak a munkafegyelmet segíti elő, a szálláshelyek fegyelmét alig, mert munkaidő után már minden korlátozás nélkül ihatnak.”¹² A Kőbányai Téglagyár munkásai megtalálták a módját, hogy a munkafegyelmen is lazítsanak: „Több dolgozót találtunk ruhástól az ágyban, aludtak. Kérdésünkre betegségekre hivatkoztak, de meglátszott rajtuk az ittas állapot.”¹³ A fentiek a munkásszállásokon élők jelentős részét jellemezheték, azonban az alkohol-fogyasztókkal szemben ellenséges felügyelő szervek iratain keresztül alig-alig lehet megítélni, hogy a jelentésekben szereplő esetek hány százalékában beszélhetünk súlyos, kezelésre szoruló alkoholistákról. A munkásszállási szervek csak a büntetés – gyakran a szállásról való kizárás – eszközét ismerték, amely nyilvánvalóan nem segített az alkohollal küzdők gondjain; Sz. M., akit már hét esetben zártak ki hasonló fegyelmi vétséggel más munkásszállásokról, a fegyelmi ügyének tárgyalásán kijelentette, hogy „ivott, iszik és őt nem érdekli a fegyelmezés”.¹⁴

A fegyelmi bizottságok hatásköre nem terjedt ki a szállásokon kívülre, ennek ellenére a felügyelő szervek igyekeztek megszabni a lakók szálláson kívül zajló életét is. A *Szegedi Úti Női Szálloda Hírei* cikket közölt „Szórakozóhelyek az ott-hon körül”¹⁵ címen: „Itt van például a »Poscher János« klub közismert néven a »Guriga«. Ha az ember meglátja ezt a helyet kívülről, olyan érzése van mintha börtönt látna [...] A megjelenésre való kikötés csak a fiúkra vonatkozik, ami még mindig nem zárja ki egy-egy nagyobb verekedés lehetőségét, ami úgyszólván mindennapos, sőt az a furcsa, ha egy nap sincs URH ellenőrzés. [...] Ezek a verekedések sajnos sok esetben a szálló egyes lakóira nézve is kompromittálóan hatnak. [...] Legyünk igényesek a szórakozásunkra és kulturált körülmények között szórakozzunk.” A felügyelő szervek által közvetített kép szerint a munkásszállásokon élők többsége rendezett életet él, azonban vannak olyan dolgozók is, akikkel állandóan baj van, és akik – a *Szállóújság* szóhasználatában – „nem használnak fogkefét sem”,¹⁶ sőt, „lumpenproletárok is”.¹⁷ A szállásokat felügyelő szervek és a szállólakók közötti – meglehetősen egyoldalú – diskurzust jellemzi az a kioktató hangnem, amellyel a helyreigazítás végén „leszidták” a szállólakókat: „az éjszakai rajcsúrozásokért nagyrészt a szálló egyes lakói a felelősek. Elgondolkoztató, hogy

¹¹ *Szállóújság* 1970. 4.

¹² SZKL II. 16. 1951. 23.

¹³ SZKL II. 16. 1952. 17.

¹⁴ *Szállóújság* 1972. 7.

¹⁵ *Szegedi Úti Női Szálloda Hírei* 1969. 2. 3.

¹⁶ *Szállóújság* 1974. 4.

¹⁷ *Szállóújság* 1973. 11.

azok a lakók, akik segítenek előidézni ezeket a zajos éjszakai kiruccanásokat, vajon a saját falujukban meg mernék-e tenni ezeket.”

A házirendek nem engedélyezték, hogy a lakók a saját hálólhelyiségükön kívül más szobákba belépjenek, és bár a rendelkezésekben nem indokolták a tilalmat, feltételezhető, hogy abban a lopások megelőzésének szándéka is szerepet játszott. „Csak a folyosón tudtunk beszélgetni, mert senki nem mehet be a másik szobájába. Ez a lopások miatt van.”¹⁸ A Komlói Bányavállalatról azt jegyezték fel a szakszervezeti ellenőrzés kapcsán, hogy „A lopások nem csak a szálláson, de a bánya fürdőjében is igen divatosak. [...] Előfordul, hogy dolgozó nő csak kölcsönruhában tud hazajönni, mert mindenét ellopták.”¹⁹ A munkásszállásokat felügyelő szervek a felelősséget csak a gondnokságon leadott értéktárgyakért vállalták. A Kerepesi és Venyige utcai munkásszálló-körzet szállórendje azt a kitétel is tartalmazta, amely szerint „nem felel a vállalat azokért a tárgyakért (ruhanemű stb.) melyek a személyes szükségletet meghaladják”.²⁰ Az utóbbiakra azután hívta fel a munkásszálló lapja a lakók figyelmét, hogy a lopássorozattal „gyanúsított 3 személy cselekményét már elismerte, bár a szálló gondnokságán bejelentett 30 000 Ft körüli értékben jelentkező kárösszegeből csupán 18 000 Ft az az összeg, melyet 13 lopási esetben való részvétel során beismertek.”²¹

TÁRSAS KAPCSOLATOK A MUNKÁSSZÁLLÁSOKON

A források többsége a fegyelmi ügyeket jeleníti meg, azonban akármilyen magas volt is a deviáns viselkedések aránya a szállólakók között, a felügyelő szervek látókörébe került rendbontók feltehetően csak kisebbséget alkottak a munkásszállók társadalmában. A munkásszállási lapokban azonban legalább elvétve találhatóak olyan leírások, amelyekből tovább következtethetünk a szállásokon élők egymáshoz való viszonyára.

A zsúfolt hálólhelyiségekben mindenekelőtt az esti órákban alakultak ki konfliktusok abból, hogy egyes lakók már pihenni, aludni szerettek volna, amikor mások még korántsem érezték befejezettnek a napot. A zajkeltésnek pedig számtalan módja akadt: „Lakóink nyugalma érdekében felhívjuk a szállókon lakó motorkerékpár tulajdonosok figyelmét, hogy bejárat előtt parkírozó motorjaikat este 11 órától reggel 6 óráig ne túrąztassák, csendesen parkírozzanak.”²² A Bartók Béla úti munkásszállás szállásbizottságának felhívása azt is szemlélteti, hogy mennyire megváltozott az ötvenes évek viszonyaihoz képest a munkások életszínvonala. A motorok mellett táskarádiót is vehettek már fizetésükből a szállólakók, amelyek

¹⁸ Mátyus 1977: 80.

¹⁹ SZKL II.16. 1952. 27.

²⁰ *Kőbányai Szállóújság. A X. Ker. Kerepesi Úti és Venyige Utcai Munkásszálló Körzet Központi Szállásbizottságának Híradója* 1973. 4. 6–7.

²¹ *Kőbányai Szállóújság* 1973. 4. 6–7.

²² *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1966. 9. 10.

használatából viszont újabb nézeteltérések következtek: „Szól a beat zene, megmozdul az ember lába, még a fejével is ütögeti a ritmust. [...] Fiatal, alig húszéves fiú nyúl a kapcsológombhoz, a szobát betölti a gitárok hangja, a zene még az ablakokon is kiárad. [...] Hatan vannak a szobában, egy idős szaktárs ébredve mozdul.”²³ A motorok és a táskarádiók tulajdonosai mellett a *Híradó* cikkében²⁴ figyelmzettették a „hangoskodókat, a dübörgéssel futókat és fülbántó füttyülőket” is, hogy ne zavarják mások pihenését. A „hangoskodók” és a nyugalomra vágyók közötti konfliktusokat a szállások felügyelő szervek többször állították be generációs ellentétként. A beat zene hallgatásából eredő nézeteltérések mellett a *Szállóújság* a fiatalok és az idősek közötti konfliktusforrásként látta azt is, ahogy a klubszobákban a ping-pong játékosok zavarták a sakkozókat.²⁵

A fentiekben a munkásszállásokon lakók viszonyainak konfliktusos aspektusát kívántam illusztrálni. Feltehetően védettséget adott a konfliktusok kialakulásával szemben, ha a szállólakók közeli ismerősi, vagy rokon kapcsolatban álltak. Elterjedt migrációs stratégia volt, hogy az azonos falvakból, településekről származók, illetve rokonok együtt érkeztek a munkásszállásokra. Ezek a kapcsolatok a későbbiekben is meghatározóak maradtak. A vállalatok időnként a vidéki általános iskolákban toboroztak munkaerőt, amelynek során először az osztályfőnököt kérdezték meg, hogy ki tanul tovább az osztályból, majd egy év elteltével jelentkeztek az érintetteknél. Ezen az úton került fel egy budapesti textilgyár munkásszállására egy tiszántúli faluból tíz fiatal lány ipari tanulónak.²⁶ A Sulyok Katalin és Ember Mária szociográfiájában olvasható történetből kiderül, hogy a lányok végig nagyon zárt közösséget alkottak, amit elősegített az is, hogy mind a tízen – öt emeletes ágyon – egy szobában laktak éveken keresztül. Egyikük a törzshelyükön, a szállóhoz közeli Makk Hetes kocsmában megismerkedett, majd később össze is házasodott egy fiúval, amire válaszul a többiek kiközösítették, sőt, egyszer meg is verték; a szülőfaluban is rossz híre ment a lánynak.

Az egyedül érkező munkásoknak esetenként nehéz volt beilleszkedniük a munkásszállók társadalmába: „A szobatársaim furcsák voltak velem. Napszám nem szólhattam senkihez. És láttam, hogy figyelnek. [...] Még csak nem is köszöntek nekem. [...] A leányotthonba én csak úgy mentem haza, hogy rögtön le lehessen feküdni. Ha végeztem a gyárban, elmentem, és járkáltam a környéken.”²⁷ A fiatal iparitanuló-lányt a lakótársai nem engedték beépülni a közösségbe, hanem kirekesztették maguk közül. Az elmagányosodás mellett a privátszféra hiánya is pszichés terhelést okozhatott; a nagyecsed-i H. A. arra panaszkodott, hogy sosem lehet egyedül, mert „mindig vannak a szobában”.²⁸

²³ *Szállóújság* 1969. 9.

²⁴ *Építők Csavargyár Utcai Munkásszálló Híradója* 1965. 1.

²⁵ *Szállóújság* 1969. 9.

²⁶ Sulyok–Ember 1976: 37.

²⁷ Mátyus 1977: 80.

²⁸ V. Sütő–Deák–dr. Szabó (szerk.) 1980: 104.

A munkásszállási élet azonban kellemes emlékként is rögzülhetett, egy munkásszállási lakó, Takács József²⁹ visszaemlékezésében a baráti ugratások szép emlékként maradtak meg: „Hát aztán aludtam én szállodába is, többcsillagosba [...] jókedvük volt, kitalálták, hogy kiszúrnak velünk. [...] Megfogták a vaságyat, egyik az egyik végét, másik a másik végét, aztán kivittek a szőlő közé. [...] Fel-néztek, na, ez volt a csillagos szálloda.” A munkásszállásokon – a textilgyári ipari tanuló lányok esetétől eltérően – az is előfordulhatott, hogy az egy hálólhelyiségben lakók között egyáltalán nem alakult ki szorosabb kapcsolat, sőt, alig találkoztak a reggeli ébredést leszámítva. Takács József emlékei³⁰ szerint „Csepelen, ez csodálatos volt itt ez a munkásszállás. Hát négyen négy fajták voltunk. Tehát alig találkoztunk. Én voltam az otthonülő”, egyikük egy igazolt focista volt, aki rendszeresen edzésekre járt, „volt egy aki az éjszakai playboy volt, az örökké csavargott [...] mire én elaludtam, az később jött.” A negyedik szobatárs távollétére pedig az esti iskola volt az indok.

A SZABADIDŐ ELTÖLTÉSE

A hétköznapokat természetesen mindenekelőtt a munka ritmusa határozta meg: a munkások kora reggel indultak dolgozni, és a „munkából késő délután, 6 – ½ 7 tájban hazatérők legtöbbször megvacsoráznak és azonnal lefekszik aludni.”³¹ A munkásszállást azonban nem kizárólag alvásra használták a lakói, esetenként a szabadidejüket is ott töltötték el. Ennek egyik oka az volt, hogy a munka mellett kevés idő maradt egyéb tevékenységekre. A Bartók Béla úti munkásszálláson kora reggel központilag ébresztették az építőmunkásokat: „A hangoshíradó üzemeltetése reggel 4 óra 30 perctől 5 óráig csökkentett hangerővel működik, ébresztés céljából. 5 órától pedig teljes hangerővel”.³² A munkahét leteltével sokan legalább kéthetente hazautaztak,³³ valóban kevés időt hagyva a helyi – általában városi rangú – települések kínálta lehetőségek felderítésére. A szabadidő eltöltése azért is zajlott sok esetben a munkásszállásokon, mert a „kétlakiságból” eredően a városok idegen környezetet jelentettek a szállólakóknak, ahol nehezen ismerték ki magukat. A munkásszállások általában a munkahelyhez – a gyárhoz – közel épültek fel, ami a városon belüli szegregáltsághoz vezethetett (természetesen jelentős számú csoportok képeztek ez alól kivételt, például az építőiparban foglalkoztatottak). A városi terekben való járatlanságot jellemzi egy textilgyári munkásszállás gondnokának véleménye az ott lakó ipari tanuló lányokról: „A szemkihúzást, a divatos festéket, frizurát már az első héten megtanulják. Az a legkönnyebb. Külsőre

²⁹ Takács Józseffel készült interjú, készítette Kohut Tamás. (A szerző tulajdonában.)

³⁰ Takács Józseffel készült interjú, készítette Kohut Tamás. (A szerző tulajdonában.)

³¹ Szigeti 1976: 3.

³² *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1962. 9. 4.

³³ A nyolcvanas években az állandó jellegű munkásszállások lakóinak hozzávetőlegesen 80%-a rendszeresen otthon töltötte a hétvégéket. (Láng–Nyilasi 1987: 34.)

ők is nagyvárosiak. De belül... fogadok magával, ha tízet megkérdez, kilenc nem volt a Körúton se. Nem mernek az utcán járni, félnek attól, hogy eltévednek. Belülről megmaradtak falusinak.”³⁴ Természetesen a munkásszállásokon élők társadalmának csak egy részét jellemezte a visszahúzódság, a fegyelmi ügyek kapcsán is többször láthattuk, hogy nem mindenkit korlátozott a félszegsége abban, hogy a szállón kívül keressen szórakozási lehetőséget.

Amennyiben adottak voltak a feltételek, a sportolás is lehetséges időtöltési forma volt. A forrásokból nem derül ki egyértelműen, hogy mennyien űztek rendszeresen sportokat, de az általánosan jellemző egész napos kemény fizikai munka után feltehetően nem sokan szánták rá magukat a további testmozgásra. Az *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* híven beszámolt a munkásszállók közötti bajnokságok aktuális eredményeiről – amelyek között a labdarúgás kiemelkedő népszerűséget mutatott –, azonban ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy H. I. sportfelelős „csüggedő állapotban van, mert kevés a sporttevékenységben résztvevő fiatal.”³⁵

Az egyetlen, a forrásokban is megjelenő szabadidős tevékenység, amely a szállásokon élők jelentős hányadát rendszeresen összehozta, a tévénézés volt. A hatvanas évek közepén még országszerte újdonságnak számító televíziózás a munkásszállásokon is igen kedvelt kikapcsolódási forma lett: „A nemzetközi labdarúgó mérkőzéseket és a népszerű »Angyalt« telt ház mellett nézik. 35–40 fő szorong a kis helyiségben. Legutóbb ismeretlen személyek még a terem ajtaját is leszedték, hogy jól lássanak, de elfelejtették az ajtót visszarakni.”³⁶ Előfordult, hogy harminc-negyven főnél sokkal többen is jutottak egy készülékre; *A Csavargyár Utcai és Csalogány Utcai Munkásszállások Tájékoztatójában* arról értesítették a lakókat, hogy a 150 főre méretezett TV-teremben tűzvédelmi okokból betiltották a dohányzást, mert a televíziós adások alkalmával rendszeresen sokkal többen tartózkodtak bent.³⁷ Amíg országszerte rohamosan nőtt a tévékészülékkel ellátott háztartások aránya, egészen a nyolcvanas évek közepéig, amikor már hozzávetőlegesen teljessé vált a telítettség,³⁸ addig a munkásszállásokon a tévénézésnek továbbra is kísérőjelensége maradt a zsúfoltság. A hetvenes évek közepén is előfordult budapesti építőipari szállásokon, hogy bár „[v]an tv-nézési lehetőség is, de egy készülékre több száz ember jut.”³⁹

³⁴ Sulyok–Ember 1976: 36.

³⁵ *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1966. 3. 3.

³⁶ *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1966. 9. 8.

³⁷ *Híradó. A Csavargyár Utcai és Csalogány Utcai Munkásszállások Tájékoztatója* 1965. 1. 2.

³⁸ A nyolcvanas évek közepén „100 háztartásból 96-ban található egy készülék.” (Valuch 2001: 338–339.)

³⁹ Szigeti 1976: 3.

A SZOCIALISTA ERKÖLCS A GYAKORLATBAN

A klasszikus szocialista rendszer az emberek gondolkodásának átformálását is céljai közé sorolta, egyben szabályozva az erkölcsi kérdéseket is. A társadalomátalakítási kísérlet a szocialista embertípus elterjedésével számolt, ami többek között a kollektív élet, a közösségi munka és a kommunista kultúra diadalát hozta volna el. A tervbevett gyökeres változásokkal szemben a szocialista erkölcs meglehetősen konzervatív nézetek hatalomra kerülését jelentette. A korlátozó szempontok már a szexualitás definiálásában is fontos szerepet kaptak, mivel a legitim szexualitást szigorúan a házassághoz kötötték.⁴⁰ A szexualitás definíciója szerint a munkásszállásokon élők nemi kapcsolatai szinte kivétel nélkül illegitimnek számítottak, hiszen általában nőtlen, fiatal korosztályokról, illetve házastársaiktól külön – munkásszálláson – élőkről beszélhetünk.

A felhasznált források, a szakszervezeti ellenőrzések jelentései és a munkásszállási lapok cikkei, a központi ideológiai elvárásoknak megfelelő kontextusban tárgyalták a munkásszállások lakóinak nemi kapcsolatait. A források a munkásszállásokon lakók szexualitásáról kevés felhasználható információt nyújtanak, sokkal inkább arról adnak képet, hogy a munkásszállásokkal hivatalosan foglalkozó szervek miként viszonyultak a nemi kapcsolatok szabadságfokához. Ennek megfelelően a hivatalos szervek jelentéseit, illetve a helyi, korlátozott munkásszállási nyilvánosságnak szánt cikkeket nem a „valós” helyzetet feltáró szociográfia-ként használom fel, hanem inkább annak illusztrálására, hogy miként csorbította a szocialista rendszer az egyének szexuális autonómiáját, illetve, hogy hogyan vált ez a törekvés többé-kevésbé kudarcá.

Tiltott szexualitás

A szakszervezeti ellenőrzések jelentéseit olvasva úgy tűnhet, hogy az ötvenes évek munkásszállóinak mindennapjait a züllött, különféle devianciákkal tarkított viselkedés jellemezte. A Kőbányai Téglagyár munkásszállásáról a következőket jelentették a felsőbb szakszervezeti szerveknek: „L. L. dolgozó elmondta, hogy nem bírnak pihenni az esti tivornyázás és dorbézolás miatt. A férfiak átjárnak a női szobákba, de ez megfordítva is megtörténik. [...] A 11-es szobában K. K., hogy figyelhesse a női szobát, ágya felett átfúrta a falat. [...] Az ü.b. [üzemi bizottság] csak akkor megy le a szobákba, ha valami nagy hiba van. Pl. ablakbeverés, női szobák felfeszítése, mert ez is megtörtént, lámpák leverése.”⁴¹

A szakszervezeti jelentésekből általában nem derül ki, hogy a szabályokat megszegőket érte-e valamilyen retorzió. A szakszervezeti ellenőrzéseket szervezhetették központilag is, ilyenkor a helyi vagy üzemi szinten megalakított fegyelmi bizottságokban hatalommal nem rendelkező ellenőrök legfeljebb továbbíthatták

⁴⁰ Horváth 2004: 197.

⁴¹ SZKL II. 16. 1952. 17.

észrevételeiket. Természetesen előfordulhatott, hogy a központi ellenőrzések hatására fegyelmi bizottságok elé állítottak szállólakókat, azonban az ellenkezőjére is akad példa. Az alsóleperdi állami gazdaság munkásszállásán a lakók érezkelhették, hogy a szakszervezettől érkezett ellenőröktől nem kell tartaniuk, mert komolyan alig vehető, a korszak szocialista nyelvezetét kitűnően parodizáló választ adtak a feltett kérdésre: „Az alsóleperdi fiatalság szórakozása az, hogy minden este a női szállásokra bejárnak és ott van a szórakozási helyük, amikor mi ellenőriztük a szálláshelyet 6 férfi volt a női szálláson és együtt aludtak a női dolgozókkal. Amikor feltettük a kérdést számukra, hogy miért tartózkodnak ott, azt a választ adták, hogy a vezetőség adjon módot arra, hogy más szórakozási lehetőségük legyen.”⁴²

A munkásszállásokat ellenőrző szakszervezetek jelentéseinek és a munkásszállások lapjainak meglehetősen prűd nyelvezete miatt nehezen ítéelhetőek meg a szövegekben említett nemi kapcsolatok. Legtöbbször csak arról szerezhetünk tudomást, hogy a férfiak „bejárnak” a női szállásokra, hogy a női szállólakók „erkölcstelen életet élnek”, illetve „felmennek” a férfiszállásokra.⁴³ A munkásszállásokon létesített nemi kapcsolatok egy része valószínűsíthetően kölcsönös elfogadón alapult. A munkásszállásokat azonban nem kizárólag a romantikus szerelem jellemezte, Horváth Sándor kutatásai szerint esetenként az ott lakók mellett, prostituáltak is megfordultak bennük. „1952 telén a rendőrök azzal magyarázták a keresetszerű kéjelgések számának emelkedését, hogy a nők és kuncsaftjaik »közös kielégültségüket a szállásokon folytatják le a hideg idő beállta miatt, így a tettenérés és az ellenőrzés sokkal hatásosabb«.”⁴⁴ A rendőrségi jelentések – Horváth témájának megfelelően szigorúan az ötvenes-hatvanas évek Sztálinvárosánál maradván – egy kis statisztikát is megadtak, amely szerint 1955-ben a tömegszállásokon élt a hetvennyolc nyilvántartott prostituált közül huszonnyolc.⁴⁵

Terhesek, házások, családok a munkásszállón

A munkásszállásokon létesített nemi kapcsolatok erkölcsi romlottságának bizonyításaként a hivatalos szervek gyakran példálóztak a házasságon kívüli terhességek magas számával. *Rend, fegyelem, erkölcs* cím alatt jelentette Kazincbarcikáról a kiküldött szakszervezeti ellenőr – a hivatalos erkölcsi követelményeknek teljes mértékig megfelelően, – hogy az „erkölcs vonalán a közel fél évvel ezelőtti állapotokhoz képest úgyszólván semmi javulás nincs. Az eddig ismert esetek alapján a leány munkavállalóknak kb. 61%-a terhes.”⁴⁶ A budapesti Magasépítő

⁴² SZKL II. 16. 1952. 17.

⁴³ „...még mindig előfordul, hogy férfiak bejárnak a női szálláshelyekre...” SZKL II. 16. 1951. 23.; „A pilisszentiványi szálláson a nők erkölcstelen életet élnek...” SZKL II. 16. 1951. 13.; „Így fordult elő karácsonykor, hogy nők mentek fel a legényszállásra...” SZKL II. 16. 1952. 27.

⁴⁴ Horváth 2004: 198.

⁴⁵ Horváth 2004: 202.

⁴⁶ SZKL II. 16. 1952. 18.

Vállalat munkásszállásán uralkodó állapotokról is hasonló beszámolót olvashatunk. Különösen erkölcsstelen és elítélendő esetként említik, hogy a vállalat egy fiatalkorú dolgozója is teherbe esett. „Nem egy szálláslakó nő igényét úgyszólván csak az ösztönök irányítják s ez az oka annak, hogy jelenleg is három terhes lány van, köztük egy 16 éves tanuló is! Nem beszélve azokról, akik már szültek, vagy elkerültek a vállalattól, vagy azokról, akik saját beavatkozásra abortáltak.”⁴⁷ A házasságon kívüli terhességet azonban a korabeli közgondolkodás is elítélte, legalábbis erre utalnak Tóth Eszter Zsófia munkásnőkkel felvett életútinterjúi.⁴⁸ „A nők közül egyértelműen sikertelen visszavándorlónak tartják a »megesett lány«-t, aki a városban teherbe esett, majd visszatért szülőhelyére, hogy ott családtagjai segítségével nevelje fel gyermekét.”⁴⁹ A leányanyaság további rizikói közé tartozott – azonkívül, hogy ha senki sem vállalta az apaságot – hogy a munkásszállásról és a vállalattól is elküldhették a teherbe esett nőket. „Mi lesz, ha gyereke lesz a lánynak, ki kell rakni a munkásszállóról, s kiesik, mint munkaerő, mert vissza kell menni a falujába. Akárcsak régen a kiscseléd a földesúrnál, indulhat szégyenében haza. Hát erre semmi szükség. Se a lánynak, se a vállalatnak.”⁵⁰

A munkásszállásokon élők zömét az egyedülálló, fiatal férfiak csoportja tette ki, a korszakban több hullámban meglődülő belső migrációnak azonban házastársak és gyermekes családok is részesei voltak. A munkásszállás a legkevésbé vonzó alternatívaként jöhetett szóba, a döntéseket javarészt kényszerhelyzetekben hozták meg a házastársak, és csak ideiglenesen terveztek berendezkedni a szállókon. Sokkal vonzóbbak lehettek a magánszféra elkülönítésére módot adó családi munkásszállások, ahol a házasságlevéllel rendelkezőket külön szobákban helyezték el. Azonban a családi szállások az összes munkásszállásnak csak töredékét, 1961-ben például az összes férőhely 3%-át tették ki.⁵¹ Ennek megfelelően – és a házirendek tiltó rendelkezései ellenére – előfordult, hogy egynemű, főként férfiszállásokra költöztek be házások, vagy akár gyermekes családok is. A férfakkal, vagy jobb esetben más családokkal zsúfolt szobákban illúzióvá vált a privátszféra fenntartása: „az erőműnél a nők külön vannak a lány és a legényszállásokon és a dolgozók szeme láttára nagy gúnyolódás közben az épületben, vagy a barakkokban élnek családi életüket.”⁵² A 33-as Építőipari Sztálinvárosi Mélyépítő Vállalat munkásszállóján hasonló eufémizmussal – „családi jelene-tek” – írják körül a házastársak megalázó körülmények között zajló nemi életét. „Az V/4. sz. barakkban Sz. J. segédmunkással éjszaka rendszeresen együtt alszik

⁴⁷ SZKL II. 16. 1952. 17.

⁴⁸ Valójában szélesebb körben felvett interjúk alapján vonhatunk le következtetéseket. „Tanulmányom életútinterjúkon alapul, amelyet egy olyan női segédmunkásbrigád tagjaival, munkatársaikkal, főnökeikkel készítettem, akiket 1970-ben Állami Díjjal tüntettek ki.” Ezenkívül a munkásnők családtagjaival is készültek interjúk. (Tóth 2003: 51–52.)

⁴⁹ Tóth 2003: 59.

⁵⁰ Veres Sándor idézi, megjelölés nélkül. V. Sütő–Deák–dr. Szabó (szerk.) 1980: 23.

⁵¹ *Munkásszállások* 1961. 7.

⁵² SZKL II. 16. 1953. 16.

a felesége. Gyakran botrányos családi jelenetek zavarják a többiek nyugalmát.”⁵³ Annak ellenére, hogy az utóbbi esetben a hivatalos erkölcsi normák szerint is legitim, azaz házastársak közötti szexualitásról beszélhetünk, elsősorban erkölcsileg ítélik el a házaspár „botrányos” viselkedését. Nem a házirendre hivatkoznak, de arra, hogy miért kényszerülnek a férfiszállásokra házastársak, nem is próbálnak választ adni.

A FELÜGYELŐ SZERVEK VÁLASZAI A KIHÍVÁSOKRA

Bár az ideológiai nyomás a hatvanas-hetvenes évek fordulójától jelentősen enyhült, a hivatalos kultúrpolitika a munkásszállások irányában nem sokat változott az ötvenes évek végét követően, sőt éppen a kultúrpolitika volt a felügyelő szervek válasza a munkásszállásokon lakók problémáira. A hivatalos történelem-szemlélet szerint az „uralkodó osztály” nem tette a munkások számára lehetővé a „tudás” megszerzését, elzárva ezzel a társadalmi felemelkedés útját, ezért a munkásszálláson élők továbbtanulásának és továbbképzésének támogatása központi fontosságot kapott a szakszervezetek hivatalos célkitűzéseiben. A központosított kultúrpolitika itt is megjelent, amely – célja szerint – nemcsak azt tette lehetővé, hogy „a szállások lakói kulturált módon pihenhessék ki fáradalmaikat”,⁵⁴ hanem a hivatalos értékeket is közvetítette, nevelve egyben a dolgozókat.

Esti iskolák és kultúrprogramok a szállásokon

A munkásszállásokon élők iskolázottsági szintjének emelése az esetek többségében az általános iskola befejezésének biztosításával volt egyenlő. Annak ellenére, hogy kiemelt fontosságú célként határozták meg a továbbtanulást – a munkásszállási lapok többségében találni az esti iskolák programjait népszerűsítő hirdetést – a feltételek rendszerint nem tették lehetővé az oktatás megszervezését. Az ötvenes évek tervezési irányelvei nem írtak elő egyetlen olyan funkciót betöltő helyiséget sem, amely a tanítást lehetővé tette volna. A hatvanas évektől felépített, korszerűnek számító munkásszállásokban már esetenként előfordult, hogy az esti iskolák óráihoz járt egy külön terem is. A helyiség biztosítása azonban nem garantálta az oktatás színvonalát: „A munkásszálláson esti iskola is működik. Az oktatás színvonala és körülményei nagyon rosszak. [...] Nem lehet biztosítani az oktatáshoz szükséges csendet sem, mert a szomszéd helyiségben tartott mozielőadások zaja beszűrődik a tanterembe.”⁵⁵ Nem meglepő, hogy a foglalkozások nem váltak népszerűvé; a fentebb idézett szálláson a vizsgálat szerint ezer főből csak tizenöten iratkoztak be az esti iskolába. Előfordult azonban

⁵³ SZKL II. 16. 1953. 5.

⁵⁴ SZKL II. 16. 1954. 19.

⁵⁵ Szigeti 1976: 37–38.

az is, hogy a munkások szerettek volna részt venni a továbbképzésben, de nem kaptak erre lehetőséget. A Határ úti munkásszállóra például szakképesítésre tett ígérettel toboroztak Szabolcs megyei fiatalokat, ám a vállalat később megtagadta a továbbképzést: „Több panasz hangzott el amiatt, hogy nem ad az üzem számukra lehetőséget arra, hogy segédmunkásból átképzés útján szakképzett munkások lehessenek.”⁵⁶

A továbbképzésnél sokkal nagyobb figyelmet kaptak a kulturális programok. A szocialista embertípus eszményéhez hűen, gyakran rendeztek – felülről szervezett – közösségi programokat. A fentiek fényében naivnak tűnik a szakszervezeti szervek azon elképzelése, amellyel a fiatalok szórakozását próbálták megszervezni: „Honosítsuk meg a kultúrotthonban a különböző játékok játszását. (Pl. szembe-kötödsi, postakocsis, cica-játék, találós-kérdés stb.), ebbe természetesen a fiatalok vegyenek részt.”⁵⁷ A nemek elkülönítéséből származó elégedetlenségre is gondoltak a *Kulturális nevelőmunka a szálláshelyeken* című kiadvány szerzői, megoldásnak azt javasolva a szállásbizottságoknak, hogy rendezzenek „más szálláshely (női, illetve férfi) meghívásával bálókat, táncestélyeket, általában táncos rendezvényeket is.”⁵⁸ Támogatott programnak számított még a kollektív városnézés, a színház- és mozi látogatás, és a közös kirándulások szervezése.

Az ötvenes éveket jellemző versenymozgalmak a szakszervezeti szervek szemléletét is meghatározták. A Budapesti Épületelemgyár munkásszállásának kulturális életéről készült jelentés a tervgazdasági beszámolókat idézi: „A színpad területe 1952. január hóban 28 m², december hóban 40 m². Táncsoportunk működött 1952. január hóban 4 fővel, december hóban 16 fővel. 1952. januárban csak diapozitív vetítőberendezésünk volt, 1952. decemberre beszerzésre került egy hangosfilm vetítőgép, amely heti kétszeri előadását megkezdte. Az üzemi könyvtár 1952. januárban 500 kötetet tartalmazott, 1952. decemberre a könyvtárállomány elérte az 1040 drb-ot.”⁵⁹ A lendületes fejlődés feltehetően inkább a külső feltételeket érintette, és kevésbé jellemezte a munkásszálláson lakók hozzáállását. Az *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* rezignáltan állapította meg, „hogy [a] lakók számára viszonyítva még nem eléggé veszik igénybe a könyvtárat, nem érdeklődnek eléggé a szállón már eddig is kialakult kulturális lehetőségek iránt.”⁶⁰ A kultúrpolitika egyik központi eleme volt a könyvtárak elterjesztése, természetesen csak a hivatalosan támogatott szerzők műveit kínálva. A szakszervezeti ellenőrzések gyakran hívták fel a figyelmet arra, hogy a „nevelőmunka” hiánya miatt „rémregényeket” és „a fasiszta és egyéb szennyirodalom termékeit” olvasták a munkások.⁶¹

⁵⁶ SZKL II. 16. 1952. 17.

⁵⁷ SZKL II. 16. 1954. 19.

⁵⁸ SZKL II. 16. 1954. 19.

⁵⁹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIX. 706. 2.

⁶⁰ *Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója* 1962. 7–8. 2.

⁶¹ SZKL II. 16. 1951. 13.

A szennyirodalom fogalmába – más jelentések alapján – a „nemi életről szóló irodalom”⁶² és – többek között – Boccaccio *Dekameronja*⁶³ tartozott.

A központilag szervezett kulturális programok azonban a legtöbbször csekély érdeklődésre tarthattak számot, és ezek alól nem jelentettek kivételt az ismeretterjesztő előadások sem. Különösen akkor, ha az egyik legnépszerűbb kikapcsolódást, a tévénezést akadályozták meg. „A TV-ben tánczenei fesztivál van. Népes, nagyhajúak tábora figyeli. Hirtelen felkattintják a villanyt, bejelentik az előadót. A legrosszabb lélektani pillanat. Füttykoncert fogadja. De az előadó keményen állja a próbát. Beszélni kezd a fiatalokú bűnözésről.”⁶⁴ A Szigeti Péter kutatásában szereplő munkásszállás lakói közül a betanított munkásoknak csak 9%-a járt ismeretterjesztő előadásokra, és a szakmunkások közül is csak minden ötödik.⁶⁵ A munkásszálláson lakók többsége tehát kerülte a kulturális programokat, feltehetően azért, mert azok nem nyerték el az érdeklődésüket. A hivatalos célkitűzések ezért nemcsak a nevelő szándékok, az emberek átformálása mentén vallottak kudarcot, hanem általában azt sem tudták elérni, hogy a dolgozók „kulturált” módon szórakozhassanak. A szállásszervek nevelő politikájának csődjét jellemzi a kazinbarcikai szüreti multság esete is: „A kultúrrendezvények, amelyek voltak Kazinbarcikán, Diósgyőri Béke szálláson, szüreti multság volt, de nem megfelelőek, Béke Szálláson a rendezvény alatt ötpercenként verekedések voltak, késelések, míg végül tömegverekedéssé vált.”⁶⁶

Szállástisztasági versenyek

A kulturális programokhoz hasonlóan az úgynevezett szállástisztasági versenyek is a szocialista nevelés eszköztárába tartoztak. A szállástisztasági verseny „mint mozgalom, öt éves tervünk egyik büszkesége, Sztálinvárosból indult el 1950. októberében.” – hirdette büszkén a szakszervezet az 1952-es szállástisztasági konferencián.⁶⁷ A hivatalos meghatározás szerint „[a] dolgozók nevelésének fontos eszköze a szállástisztasági verseny, amit egyes szállások között szerveznek a szakszervezetek. A verseny fontos pontja a tisztaságon kívül, a szállások állandó csinosítása, dekoráció, a szállások környékének füvesítése, fásítása.”⁶⁸ A propagandaszöveg célkitűzései a tisztaság követelménye mellett olyan szempontokat próbáltak érvényesíteni, amelyek nem szerepeltek a szociális előírásokban, és amelyek megvalósulása kétséggel a munkásszállások előnyére vált volna. A verseny természetesen „önkéntes” alapon zajlott, a fásítást legfeljebb társadalmi munkában végezheték el a dolgozók.

⁶² SZKL II. 16. 1954. 19.

⁶³ SZKL II. 16. 1952. 17.

⁶⁴ *Szállóújság* 1969. 5.

⁶⁵ Szigeti 1976: 37.

⁶⁶ SZKL II. 16. 1953. 16.

⁶⁷ „A szállástisztasági verseny konferenciája” SZKL II. 16. 1952. 17.

⁶⁸ SZKL II. 16. 1952. 19.

A szállásversenyek csak részben szolgálták a tisztaság és csinoság követelményeit, a *Kőbányai Szállóújság* sokkal pragmatikusabb szempontok szerint buzdította az olvasóit.⁶⁹ A versengés céljának meghatározása mellett főként a rendszabályok betartására szólították fel a lakókat. A szállástisztasági verseny feltételeihez hozzátartoztak a „lakók magatartására vonatkozó követelmények” is. A versenyt komolyan űzőknek bizonyára nem okozott nehézséget betartani azt a javaslatot, hogy a „szobában lehetőség szerint papucsban közlekedjenek”. A munkásszállások közötti verseny értékelésébe az is beleszámíthatott, hogy a kulturális rendezvényeket milyen arányban látogatták a lakók: „A szálló kulturális és ismeretterjesztő rendezvényein minél nagyobb számban vegyenek részt. A közös kultúrhelyiségekben viselkedjenek kulturáltan, óvják a berendezést, akadályozzák meg a botrányt.” A versenyek kilátásairól sokat elárul, hogy fentiekben felsorolt célok többségéért a fegyelmi bizottságok is kilátástalannak tűnő harcot vívtak.

1957-ben a Budapesti Épületelemgyárban a szállástisztasági verseny kiértékelését a szobabizalmiak intézték, és fennmaradt a jegyzőkönyv,⁷⁰ amelyen keresztül rekonstruálható a lebonyolítás menete. A szobabizalmiak – akik ugyancsak a munkásszálláson laktak – körbejárták a szobákat, leírták a tapasztalataikat, és pontozták (következtesen ’rosz’ pontot írva) a látványt.

„Jegyzőkönyv. [...] szállás szemlén nyolc főből álló bizottság az alant felsorolt munkásszállás szobáiban a következőket állapította meg: Női szállás [...] I/4. szoba versenyből kiesett, az egész szoba piszkos. Végig hanyagság. II/1. 3 rossz pontot. Fejrész alatt nem odavaló holmik, élelmiszer nem a szekrényben, szétrakva. II/2. szoba 4 rossz pontot. Ablakok piszkosak, ágyak rendetlenek. [...] Nevezett nyolc szoba közül a bizottság döntése folytán a II/3-as szobát a legnagyobb rendben találta, így a szoba meszelésén kívül, hengerezett falfestést kap. A II/1-es szoba, tekintettel arra, hogy egész éven keresztül rendes és tiszta volt, dicséző oklevelet kap.”⁷¹

Hasonlóan jártak el a férfiszálláson is, bár itt sokkal több ’rosz’ pontot osztottak ki, akár húszat is.

A szállástisztasági versenyek esetenként értékes jutalmakkal is járhattak: a 44. Tröszt Thököly úti munkásszállása 1952-ben első helyen végzett a versenyen, amiért a gondnoknőt kéthetes ingyenes üdüléssel díjazták.⁷² A Thököly úti szálló valóban kiérdemelhette a döntést, dicséretet érdemelt az orvosi szolgálat, a bizalmi hálózat, „példás [volt] a rend és a tisztaság” minden helyiségben, sőt, a jelentés szerint az is mellettük szólt, hogy „[v]igyáznak a székekre, nem törik össze.” A szállót vándorzászlóval jutalmazták. A gondnoknő kéthetes üdülését a legjobb szobák díjai meg sem közelítették: ébresztőórát és társasjátékot kaptak elismerésül. Mindenesetre sokkal jobban jártak, mint a harmadik helyezett

⁶⁹ A következőkhöz lásd *Kőbányai Szállóújság* 1973. 4. 8.

⁷⁰ BFL XXIX. 706. 2.

⁷¹ BFL XXIX. 706. 2.

⁷² A következőkhöz lásd SZKL II. 16. 1952. 17.

munkásszálló, ahol „a hiányosságok nagyobbak, mint az eredmények”; ott csak a félemelet szobái voltak megfelelő állapotban, amiért viszont a „Budapesti Bizottság [...] 5 db hamutálcát és 1 db mellszobrot (Sztálin)” adott jutalmul.⁷³

* * *

Az eddigiekben a munkásszállásokon élők mindennapjait mutattam be. A szállók többségén a szociális normák megközelítőleg sem teljesültek, és a hétköznapiakat számtalan konfliktus jellemezte. A munkásszállásokon élők helyzete alapvetően nem változott a vizsgált korszakban: a szexualitás korlátozottsága, a devianciák elterjedtsége, a társas kapcsolatok elégtelensége mindvégig lényegi jellemzője maradt a munkásszállási életnek. A szakszervezeti szervek a szállólakók mindennapi gondjainak enyhítése érdekében nem hoztak érdemi döntéseket, kizárólag a szocialista ideológiáknak megfelelő „nevelő” szándékú kulturális programokat ajánlottak. A strukturális feltételek változatlansága, vagyis a szocialista gazdaságpolitika teljes fordulata nélkül a szállólakók életminőségében legfeljebb apró előrelépések történhettek. A munkásszállási létből következett, hogy szükségszerűen felhalmozódtak az említett hátrányok; a gyökeres változások egyben a munkásszállások megszűnését is feltételezték volna, erre azonban a merev ideológia által meghatározott beruházási politikák miatt esély sem mutatkozott.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

- XXIX. 706. Budapesti Épületelemgyár: 2. doboz: igazgatósági iratok, 28. és 101. doboz: szakszervezeti iratok, 29. doboz: szociális ügyek iratai.
 XXIX.45. Vegyipari Gép- és Radiátorgyár: 1. doboz: szakszervezeti iratok.
 XXIX.1545. Budapesti Városi Általános Tervező Iroda.

Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL)

- II. fond, 16. állag: Szociálpolitika, munkásellátás, életszínvonal-politika, társadalombiztosítás.

Kerepesi Ferenc 1967: *A munkásszállás önkormányzatának tevékenysége*. Budapest.

Reischl Antal 1957: *Munkásszállás. Perlitbetonból előregyártott, költöztethető épület*. Budapest.

Munkásellátás 1955. Szociális és kultúrstatistikai jelentés. KSH, Budapest, 1956.

Munkásellátás 1959. KSH, Budapest, 1960.

Munkásszállások 1961. KSH, Budapest, 1962.

⁷³ SZKL II. 16. 1952. 17.

A szálloda, diák-, és munkásszálló beruházások alakulása 1961–1966. KSH, Budapest, 1967.

Tervezési irányelvek. Munkásszálló. Budapest, Magyar Országos Tervezési Irányelvek, 1959.

Építők Bartók Béla Úti Munkásszálló Híradója 1962–1971.

Építők Csavargyár Utcai Munkásszálló Híradója 1962–1965.

Híradó. A Csavargyár Utcai és Csalogány Utcai Munkásszállások Tájékoztatója 1965–1966.

Kőbányai Szállóújság. A X. Ker. Kerepesi Úti és Venyige Utcai Munkásszálló Körzet Központi Szállásbizottságának Híradója 1973.

Nők Lapja 1960–1961.

Szállóújság. A Budapest, XIV. Pillangó és Szobránc Utcai Munkásszálló Körzet Központi Szállásbizottsága Tájékoztatója 1969–1974.

Szegedi Úti Női Szálloda Hírei 1969.

Interjú Takács Józseffel 2006. október 13-án, készítette Kohut Tamás. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Böhm Antal – Pál László 1985: *Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma.* Budapest.

Germuska Pál 2004: *Indusztria bővületében.* Budapest.

Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros.* Budapest.

Láng Katalin – Nyilas György 1987: *Ideiglenes állandóság. Tanulmány a munkásszállókon élők életkörülményeiről és rétegződéséről.* In: Utasi Ágnes (szerk.): *Perembhelyzetek.* Budapest. 33–100.

Mátyus Aliz 1977: „Végtelen óta folynak a percek...” Lányok a munkásszálláson. *Valóság* (20.) 8. 77–87.

Sulyok Katalin – Ember Mária 1976: Messzi lát a falu szeme. Szociográfiai riport vidékről feljött, munkásszállón élő textilgyári munkásnőkről. *Forrás* (8.) 9. 34–41.

V. Sütő Anna – Deák Sándorné – dr. Szabó Ferenc (szerk.) 1980: *Szállás, otthon. A tanácsi vállalatok munkásszállásainak helyzete. A közművelődési tevékenység feltételei, gyakorlata a munkásszállásokon.* Budapest.

Szigeti Péter 1976: *Építőipari munkásszállások lakóinak életkörülményei. Két építőipari munkásszállás szociológiai vizsgálata.* Budapest.

Tóth Eszter Zsófia 2003: „Mi lesz akkor, ha meggyökerezek?” A vándorlás és a visszavándorlás megéléstörténetei munkásnők életút-elbeszéléseiben. *Korall* (4.) 13. 49–64.

Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest.